

Kapitalizme Karşı İki Moralist: Polanyi ve Topçu

Two Moralists Against Capitalism: Polanyi and Topçu

Öz: Bu çalışma, modern kapitalizmin yarattığı toplumsal ve ahlaki sorunlara karşı ortak kaygılar taşıyan iki önemli düşünürün eleştirel perspektiflerini bir araya getirmektedir. Karl Polanyi ve Nurettin Topçu, endüstriyel kapitalizmin insanı metalaştıran, toplumsal bağları zayıflatan ve manevi değerleri yok eden yapılarına karşı benzer tepkiler geliştirmişlerdir. Çalışma, Polanyi ve Topçu'nun farklı kültürel ve tarihsel bağlamlardan hareket etmelerine rağmen endüstriyel kapitalizmin yol açtığı sorunlara karşı benzer eleştirel yaklaşımlar geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Nitekim endüstriyel kapitalizm, sadece maddi yönlerden ibaret bir sistem değildir. Kültürel ve politik yönlerinin hayli yoğun olduğu ve bu yönleriyle insanın gündelik yaşamını da doğrudan etkileyen bir sistemdir. Hem Polanyi hem de Topçu, söz konusu modern kapitalist yaşam biçiminden rahatsız olarak süreci yabancılaşma şeklinde okumuşlardır. Polanyi'ye göre bu yabancılaşma insanın, emeğin ve toprağın asli özünü yitirmesidir. Topçu'ya göre ise endüstriyel kapitalizmle gelen yabancılaşma vicdansızlık, makineye esaret ve doğadan uzaklaşmadır. Tabiatın makine çığlıklarıyla susturulması ve kalbin sesinin duyulmamasıdır. Bu nedenle her iki düşünür de ilgili kapitalizmin insanı metalaştıran mekanik işleyişine karşı, toplumsal yaşamın yeniden manevi değerler etrafında örgütlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Polanyi, Hristiyan sosyalizmi ekseninde "toplumun kendini koruma refleksi"ni öne çıkarırken Topçu ise Türk-İslam geleneğinden beslenerek "ruhçu sosyalizm" anlayışını geliştirmiştir. Zamanın entelektüel akımlarından etkilenmekle birlikte, her iki düşünürün de nihai olarak iktisadi sistemlerin insan onurunu koruyan ve ahlaki sorumlulukla şekillenen bir düzene oturtulması gerektiği konusunda uzlaştıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Teori, Ahlak, Hristiyan Sosyalizmi, Ruhçu Sosyalizm, Karl Polanyi, Nureddin Topçu
Jel Sınıflandırması: A12, A13, B41

Abstract: This study brings together the critical perspectives of two significant thinkers who share common concerns regarding the social and moral problems created by modern capitalism. Karl Polanyi and Nurettin Topçu developed similar critiques of the structure of industrial capitalism, which commodifies human beings, weakens social bonds, and undermines spiritual values. The study demonstrates that although Polanyi and Topçu operated from different cultural and historical contexts, they developed similar critical approaches to the problems caused by industrial capitalism. Indeed, industrial capitalism is not merely a system of material aspects. It is a system with profound cultural and political dimensions that directly affect human daily life. Both Polanyi and Topçu, disturbed by this modern capitalist way of life, interpreted the process as one of alienation. For Polanyi, this alienation is the loss of the essential nature of human beings, labor, and land. For Topçu, the alienation brought about by industrial capitalism is characterized by a lack of conscience, enslavement to the machine, and estrangement from nature. It is the silencing of nature by the screams of machinery and the inability to hear the voice of the heart. Therefore, both thinkers argued that, in opposition to the mechanical operation of capitalism, which commodifies humans, social life must be reorganized around spiritual values. While Polanyi emphasized the "self-protective reflex of society" within the axis of Christian socialism, Topçu developed the concept of "spiritualist socialism" by drawing from the Turkish-Islamic tradition. Although influenced by the intellectual currents of their time, it appears that both thinkers ultimately agreed that economic systems must be grounded in an order that preserves human dignity and is shaped by moral responsibility.

Keywords: Social Theory, Morality, Christian Socialism, Spiritual Socialism, Karl Polanyi, Nureddin Topçu
Jel Codes: A12, A13, B41

Mehmet Çalışkan
Arş. Gör.,
Bursa Uludağ Üniversitesi
Res. Asst.,
Bursa Uludağ University
cmehmet@uludag.edu.tr
<https://orcid.org/0009-0003-3627-5794>

Adem Levent
Doç. Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi
Assoc. Prof.,
Bursa Uludağ University
levent49@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1683-6107>

İntihal/ Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism detected.

Extended Summary

After 1944, as advanced capitalist countries experienced their golden age, intellectual life progressed through intellectual reactions to it. Chief among these reactions was socialism. Socialism, in almost all its variations, dominated intellectual life. Indeed, thinkers attempting to synthesize religious views and socialist ideas emerged during this phase. The search for intellectual commonalities against capitalism, both between Islam and socialism and between Christianity and socialism, accelerated. In this context, "revolution" began to be seen as a way out in all countries that lost World War II. This situation arose not only from the severe devastation left by the lost wars but also from the "Great Slump" that occurred between the two wars. This crisis revealed that the attempt to create a single, universal world economy, a remarkable achievement of 19th-century capitalism, had backfired. As the institutions of liberal democracy were dismantled, authoritarian movements and regimes began to advance. Thus, the idea that socialism was always an alternative to capitalism, possessing a superior system and history, and thus destined to triumph over it, spread throughout society. Karl Polanyi and Nurettin Topçu are among those who lived and worked in this atmosphere.

The intellectual roots of Polanyi's objection to industrial capitalism can be found in the British moral economics tradition. Within this tradition, Polanyi aligned himself with R. H. Tawney and E. P. Thompson on a moral quest against capitalism. Tawney's critique of capitalism, grounded in Christian values, was subjected to a successful, innovative interpretation by Thompson, while Polanyi emerged as a mediator between Tawney and Thompson. Influenced by all three figures, Polanyi based his critique on the insight that all economies are embedded in institutions. The entirety of economic life, integrated with social relations and institutions, was achieved through a holistic perspective on economy and society. He compared the market economy to other economic systems. As a result of this comparison, he sought to understand the role of the economy within society throughout history. In doing so, he emphasized the ethical values of society. In his work, *The Essence of Fascism*, Polanyi presented a theological argument for his ethical position. He did not believe that the socialist movement, rooted in Christianity, could achieve its goals without a cultural or even spiritual revolution. In short, Polanyi's socialism aimed to integrate individual autonomy and the moral community.

From the 1940s until he died in 1975, Topçu's main concern was the critique of capitalism. He believed that capitalism was a system that fueled material ambition and was contrary to human essence. By creating inequality and unemployment, capitalism alienated people from their souls. Furthermore, capitalism is a system with internal contradictions. On the one hand, capitalism creates prosperity by reducing working hours and the required labor force, while on the other, it creates poverty by depriving people of their livelihoods.

On the other hand, owning capital is undesirable because it weakens human spiritual values. Because big capital destroys the sincerity within people and their friendship with others, transforming them into egotistical beings enslaved by ambition and appetite. To succeed in

their trade, big capital owners are forced to consider their own interests constantly. This situation, in turn, corrupts their spirit and morality and destroys their existence based on meaning.

Topçu believed in the superiority of the spirit for the well-being of humanity and made it his mission to purge the harmful aspects of matter from the intertwined structure of matter and spirit. To this end, he opposed the materialism that emerged with capitalism and gained legitimacy through machinery with the concept of spiritualism, which he developed by linking the concepts of philosophy, religion, and Sufism. Spiritualism constitutes the core characteristic of the socialism he proposed against materialism of capitalism. According to him, production is not merely to meet the present needs of individuals. Production also aims to achieve the ideal goal of society's future existence as a nation. To this end, what he conceptualized as "spiritual socialism," a concept that emerged from the Turkish-Islamic synthesis and values humanity, is based on agriculture. The essence of this understanding is to find employment for Anatolian peasants and recognize every individual's rights in society.

Despite coming from different geographies and cultures, Polanyi and Topçu viewed their era's social and economic collapse not merely as a political or technical issue, but as a moral disintegration. In this respect, the primary cause of moral disintegration was liberalism. Liberalism led to commodification; labor, land, and money became commodities. Added to this was the power of technology, which atrophied cultural and spiritual life. The inevitable result of this process was a loss of meaning and social fragmentation.

Giriş

Batı Avrupa'da Endüstri Devrimi sonrası gelişen endüstriyel kapitalizmle birlikte yeni fabrika düzeni, makine gücü ve iş bölümü sayesinde insanlar ilk kez kendi ihtiyaçlarının çok ötesinde mal ve hizmet üretmişlerdir (Yılmaz, 2024). Bu üretim ileri düzeyde ekonomik refah artışına yol açmıştır. Refaha bağlı olarak ortalama yaşam süresi uzamış, yaşam standartları yükselmiş ve nüfus artışı gerçekleşmiştir. Refahın ve nüfusun paralel artışı, beraberinde üretim çıktılarının paylaşılma sorununu gündeme getirmiştir. Ancak refahın paylaşımında dengesiz bir dağılımın görünmesi, tarımda çalışan nüfusta sürekli bir azalışın oluşması (Toynbee, [1884] 2013: 44-50) ve buna bağlı olarak endüstrileşen şehirlerin aşırı kalabalıklaşması, endüstriyel kapitalizmin beraberinde birçok yeni sorunu da getirdiği düşüncesine neden olmuştur.

Modern endüstriyel kapitalizmle birlikte gelen refah artışı, ilgili refahın yeni toplumsal sınıflar arasındaki bölüşüm sorunları ve bu sorunların Batı Avrupa sınırları dışına taşma süreci, 19. yüzyılın temel düşünce gündemini oluşturmuştur. Başka bir deyişle Batı Avrupa'da endüstriyel kapitalizmle birlikte yaşanan sosyo-ekonomik dönüşüm, sadece orayla sınırlı kalmamış, kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Endüstriyel üretim için hammadde arayışı ile endüstriyel üretimin tüketilmesi için pazar ihtiyacı, kapitalizmin Batı Avrupa dışına yayılımını zorunlu hale getirmiştir.

Endüstriyel kapitalizmin neden olduğu iktisadi refaha dayalı dönüşüm, her coğrafyada farklı şekillerde görünse de dünya ölçeğinde etkisi çok güçlü olmuştur. Endüstriyel üretime dayanan kapitalizm, dünya piyasasının küçük bir yönünü değil, dünya brüt üretiminin giderek daha büyük bir yüzdesini oluşturmuştur. Bu durum hem gelişmiş askeri ateş gücü hem de düzenli ticareti uygulanabilir hale getirecek kadar ucuz hale getiren gelişmiş nakliye olanakları açısından teknolojik uygulanabilirliğinin sonucudur. Ancak, buna ek olarak, endüstriyel üretim, ihtiyaçların eski sınırlar içinde karşılanamayacağı nitelikte ve miktarda ham maddeye erişim gerektirmiştir (Wallerstein, 1974: 408).

Söz konusu modern endüstriyel kapitalizm, 19. yüzyılda kurumsallaşmasını tamamlayıp dünyayı etkisi altına alırken hem Batı düşüncesinden hem de Batı düşüncesi dışından tepkiler almaya başlamıştır. Batı düşüncesi içinden en etkili tepkilerden biri Karl Polanyi'den (1866-1964) gelmiştir. Polanyi, modern endüstriyel kapitalizmi piyasa ekonomisi şeklinde yorumlamış ve 19. yüzyıl itibarıyla piyasanın kurumsallaşma serüvenini antropolojik açıdan ele almıştır. Piyasa ekonomisine karşı toplumun kendi kendini koruma refleksi olarak ifade ettiği moral itirazı, *çifte hareket* şeklinde değerlendirmiştir. Batı düşüncesi dışından güçlü eleştirilerden birini ise ülkemiz düşünürlerinden Nurettin Topçu (1909-1975) yapmıştır. Topçu, modern kapitalizmi küre sathında egemen konuma getiren endüstrileşmeye karşı Türk toplumunun geleneksel yapısında saklı duran zanaatkârlık ve tarıma dayalı bir moral çözümde ısrar etmiştir.

Polanyi, piyasa mekanizması ve onun oluşturduğu piyasa toplumuna “İngiliz Yüzyılı” adını vererek bunun 19.yüzyılda ortaya çıktığını iddia etmiştir. İktisat ile piyasa artık özdeştir ve piyasa mekanizmasına esir olan tüm toplum, piyasa toplumudur (Özel, 1994: 18-19). Bu piyasa toplumunda emek ve toprak metaya dönüştürülmüştür. Bunlar sanki satılmak için üretilmişlerdir gibi muamele görmüşlerdir. Aslında bunlar birer meta değillerdir (Polanyi, 1994: 181). Buna göre insan, emek ve toprak asli özünü yitirip yabancılaşmışlardır. Benzer şekilde Topçu da endüstrileşmeyle beraber gelen fabrikanın çoğu insanı topraktan kopardığını ve “annemiz” olan tabiatın unutulurken kalbin sesinin makine çığlıklarıyla susturulduğunu belirtmiştir (Topçu, 2022a: 1235). Topçu, sanayileşmeyi vicdansızlık, makineye esaret ve doğaya yabancılaşma şeklinde yorumlamıştır (Akın, 2025: 312). Endüstri Devrimi'nin getirmiş olduğu yeni düzen ya da modern yaşam biçimi, Polanyi'de piyasa ekonomisi şeklinde teknik bir anlatımla sunulurken Topçu'da daha şiirsel ve edebi tarzda eleştirilmiştir. Özetle hem Polanyi hem de Topçu, yeni düzenden veya modern yaşam biçiminden rahatsız olarak süreci yabancılaşma şeklinde okumuşlardır.

İlgili okuma biçimini esas alan elinizdeki çalışma, 1750 sonrasında Batı Avrupa'dan başlayıp 19. yüzyılda ise neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan endüstriyel kapitalizme karşı, Polanyi ve Topçu'nun düşüncelerini karşılaştırmalı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma, iki farklı coğrafyadan iki farklı tepkinin aynı düşünsel saiklerle yapıldığını iddia etmektedir. Hem Polanyi hem de Topçu kapitalizmden rahatsızlık duyup moral çözümler

aramışlardır. Polanyi’de çözüm, moral ekonomi veya kültürel politik ekonomiyken (Jessop ve Sum, 2019) Topçu’da aşk ahlakıdır (Topçu, 2022a). İki düşünür, zamanın ruhunu dinleyerek endüstriyel kapitalizmin olumsuz ve aksak yönlerini eleştirerek moral bir çözüm aramışlardır.

Bu bağlamda çalışma, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı düşüncesindeki genel entelektüel atmosferi aktarıp ardından Polanyi’nin Hristiyan sosyalizmi önerisini içeren sosyal teorisiyle devam etmektedir. Daha sonra Topçu’nun İslam/ruhçu sosyalizm önerisiyle ilerleyerek iki düşünürün kapitalizme karşı neredeyse benzer çözüm önerilerini mukayese edecektir.

1.Savaş Sonrası Batı Düşüncesinin Entelektüel Görünümü

1944 sonrası ileri kapitalist ülkeler altın çağını yaşarken entelektüel hayat ona yönelik düşünsel tepkilerle ilerlemiştir. Bu tepkilerin başında sosyalizm gelmektedir. Sosyalizm hemen hemen bütün varyasyonlarıyla entelektüel hayatın nabzını tutmuştur. Hatta dini görüşler ile sosyalist fikirleri sentezlemeye çalışan düşünürler de bu evrede ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı’nı kaybeden tüm ülkelerde “devrim” çıkış kapısı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum kaybedilen savaşların bıraktığı ağır tahribatın yanı sıra iki savaş arasında görülen “büyük çöküş” sebebiyle oluşmuştur. Bu krizle birlikte 19. yüzyıl kapitalizminin dikkat çekici bir kazanımı olan tek bir evrensel dünya ekonomisini yaratma girişiminin ters teptiği görülmüştür. Liberal demokrasi kurumları ortadan kalkarken otoriter hareketler ve rejimler, ilerlemeye başlamıştır. Böylece sosyalizmin daima kapitalizme alternatif olduğunu, ondan daha üstün bir sisteme ve tarihe sahip olduğunu ve bu sayede kapitalizm karşısında galip gelmeye yazgılı olduğu fikri toplumun geneline yayılmıştır. Örneğin 1914 öncesi sosyalistler, tıpkı ilk Hristiyanlar gibi, her türlü kötülüğü ortadan kaldıracak ve mutsuzluğun, baskının, eşitsizliğin ve adaletsizliğin olmadığı bir toplumun sosyalizmle kurulabileceğine inanıyorlardı (Chaubet, 2021). Ancak savaştan sonra bu inanç halkların ayaklanmaları, sürekli kriz ve çöküş, bölgesel kayıplar, iç savaş, dış silahlı müdahale gibi faktörlerin birleşmesiyle toplum üzerinde, özellikle de işçi kesimin sosyalist bir devrimi zorunlu görmesine neden olmuştur. Çünkü ağırlaşan şartlarla birlikte ortaya çıkan işsizlik, işçi kesimin sosyalizme yaklaşılmasının ve sosyalizmin bir iddia olarak ortaya çıkmasının en önemli sebebi olmuştur. Nitekim Rusya’da işçiler tarafından yapılan “Ekim Devrimi” yaşanmış ve bu, dünyanın geri kalanına umut vermiştir. En nihayetinde de devrim dalgası sadece iki yıl içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır (Hobsbawm, 1996: 115).

Planlı ekonomiye dayanan Sovyet modeli İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın çoğu ülkesinde farklı türlerde görülmüştür. Çünkü dünyanın geri kalan kısmı, en azından liberal Batı kapitalizmi durgunluk içindeyken SSCB yeni beş yıllık planlarla son derece hızlı bir sanayileşmeye geçmiştir. Bu hızlı sanayileşme diğer ülkelerinde dikkatini çekmiş ve onlarda planlamaya geçmeye başlamışlardır. Artık her devlet dışardan gelen tehditlere karşı kendi ekonomisini korumak için her yolu denemiştir. Hatta İngiltere bile bazı sektörlerde planlamacılığa geçmiştir (Kennedy, 2001).

Planlamacılık İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş boyunca sosyalist ülkelerde olduğu kadar batılı ülkelerde de çare olarak görülmüştür. Hayek'in liberal savunusuna karşı Schumpeter çalışmalarında, devlet öncülüğünde yürütülen yeniden yapılanma politikalarına ve sınıf ilişkilerini devletin hakemliğinde istikrara oturtmayı amaçlayan korporatist modele daha uygun bir çerçeve sunmuştur. Ekonomiye devlet müdahalesi, rasyonel bir bürokrasi ve seçilmiş uzmanlar eliyle yürütülen merkezi planlama çerçevesinde kabul edilmiştir. Planlamaysa her tür ideolojik nitelikten arındırılmış; yatırım, üretim ve fiyatların öngörülebilmesine olanak sağlayan teknik bir araç olarak düşünülmüştür. Schumpeter'in bu görüşleriyle Batı toplumlarında komünizme karşı çıkan teknokrat sınıf yükselmiştir (Örnek, 2015, 128). Böylece Batılı ülkeler çok partili parlamenter demokrasilerin yönetiminde karma ekonomiler kurmayı başarmışlardır (Hobsbawn, 1996: 271).

Savaş sonrası dönemde bir yanda Batının ekonomik anlayışında müdahaleciliğe doğru bir kayış diğer yanda sosyalistlerin otoriter ve planlamacı anlayışları gözlemlenirken Türkiye'de bu tartışmalardan uzak kalamamıştır. Bu tartışmaların Türkiye'nin bünyesine doğrudan yansıdığı söylenemese de genel olarak denilebilir ki; ABD hegemonyası oluşmadan ve Türkiye'yi etkisi altına almadan önce bir süre sosyalist tarafa doğru yöneliş yaşanmıştır (Örnek, 2015: 143). Nitekim 1960-1971 döneminde toplumculuk ve devletçilik anlayışıyla Türkiye'ye özgü sosyalizm konusu gündemde kalmıştır (Kaçmazoğlu, 2000: 20).

Sosyalizmin, ekonomiye devlet müdahalesinin ve planlamacılığın Türkiye ve dünyada zirve yaptığı bu düşünsel vasatta Polanyi ve Topçu, kapitalizme karşı moral görüşlerle söz konusu sosyalist fikirlerin sentezini yapmaya çabalamışlardır. Polanyi, Hristiyan sosyalizmini önemserken Topçu, İslam sosyalizmini benimsemiştir. Her iki düşünürde de ortak nokta, kapitalizmin insana yabancı bir sistem olduğuna ilişkin bir düşünce paylaşımıdır.

2.Polanyi ve Moral Ekonomi

Polanyi'nin endüstriyel kapitalizme ilişkin itirazının entelektüel köklerini, İngiliz moral ekonomi geleneğinde bulmak mümkündür. Bu gelenek içinde Polanyi, R. H. Tawney ile E. P. Thompson'ın ortasında kapitalizme karşı moral bir arayış çizgisindedir. Tawney'de Hristiyan değerlerini temel alarak var olan kapitalizm eleştirisi, Thompson ile başarılı bir yenilikçi yoruma tabi tutulurken Polanyi, Tawney ve Thompson arasında bir aracı olarak ortaya çıkmıştır (Rogan, 2017). Toplumsal sorunun doğasının daha kesin bir şekilde kavranması, söz konusu üç yazarı bir önceki dönemin Viktorya yazarlarından ayırır. Toplumsal koordinasyonun başarısızlığı, yoksulluk ve estetik bozulma sorunları, bu moral ekonomistleri rahatsız eder. Tawney'in kapitalizme ve ondan sonra Polanyi ve Thompson'ın eleştirisinin merkezinde insan kişiliği kavramı vardır. Faydacı kavramların küçümsenmesi, Viktorya edebiyatında yaygınken Tawney ve ardından Polanyi ile Thompson bunu bir adım öteye taşıyarak faydacı insan kavramına yönelik bu eleştiriye daha yapıcı hale getirdiler ve bunun yerine insan olmanın ne anlama geldiğine dair alternatif anlayışlar ima ederek faydacı ortodoksiyi istikrarsızlaştırmışlardır (Rogan, 2017: 8).

Üç yazar arasında Polanyi, en çok atıf alan sosyal bilimcilerden biri olmuş ve kendinden sonra gelen birçok sosyal bilimciyi derinden etkilemiştir. Antropolog Marshall Sahlins'e, sosyolog Immanuel Wallerstein'a, tarihçi E. P. Thompson'a, siyaset bilimci James Scott'a ve ekonomist Douglass North'a ilham vermiştir (McCloskey, 1997). Polanyi, 1944 yılında en ünlü eseri *Büyük Dönüşüm*'ü yayınlamıştır. *Büyük Dönüşüm* ve ekonomik antropolojideki sonraki çalışmalarında, piyasa ekonomisinin doğal, kendiliğinden ve evrensel olduğu önermesini reddetmiş, piyasa ekonomisinin dışında birçok ekonominin mümkün olduğunu göstermeye çalışmıştır (Bockman vd., 2016: 387).

Polanyi, tüm ekonomilerin kurumlara gömülü olduğu yönünde bir vizyon sunmuştur. Toplumsal ilişkiler ve kurumlarla bütünleşmiş ekonomik yaşamın tamamı, ekonomi ve topluma ilişkin bütünsel bir bakış açısıyla elde edilmiştir. Piyasa ekonomisini diğer ekonomik sistemlerle karşılaştırmıştır (Gemici, 2008: 7). Bu mukayese sonucunda tarih boyunca ekonominin toplum içindeki yerini anlamaya çalışmıştır. Bunu yapmaya çalışırken toplumun moral değerlerini öne çıkarmıştır.

Polanyi'ye göre (1994: 176) ekonomi kavramı piyasa kurumunun bir arz ve talep yani fiyat mekanizması olarak ortaya çıkışı Fransız fizyokratları döneminde olmuştur. Bu daha önce hiç şahit olunmayan bir olgudur. Bu, çok sayıda insanı doğrudan etkileyen fiyatların karşılıklı bağımlılığı olgusudur. Bu oluşum halindeki fiyatlar dünyası, ticaretin gündelik hayat içerisinde yaygınlaşmasının sonucudur. Ancak ticaret, piyasa kurumundan çok daha eski ve ondan bağımsızdır. Eski ticaret dönemlerinde fiyatlar mevcut olsalar da kendi başlarına bir sistem oluşturmamışlardır. Çünkü 19.yüzyıl öncesi dönemde sosyal statü, hak ve görevler gibi kollektif kurumlar ticaret dahil tüm ekonomik aktiviteyi belirlemiştir. Yani ekonomi, modern öncesi dönemde ekonomik olmayan kurumların içine yerleşiktir. Ekonomik sürecin kendisi akrabalık, evlilik, yaş grupları, gizli topluluklar, dernekler ve kamusal törenler yoluyla kurulmuştur (Polanyi, 1957: 69-70). Bu nedenle fiyatların alanı sadece ticaret ve finansmanla sınırlıdır. Polanyi için bu durum tacirler ve tefecilerin düzenli olarak para kullanmalarıyla ilgilidir. Ancak bu sınırlılık dış ticaretin piyasalara nüfuz ederek yerel piyasalar olmaktan çıkıp fiyat yapıcı piyasalara dönüşmesiyle değişmeye başlamıştır. Bunu ilk teorileştirenler fizyokratlar ve ardından Adam Smith'dir (Polanyi, 1994: 177).

Faşizmin Özü başlıklı çalışmasında Polanyi, moral pozisyonu için teolojik bir argüman sunmuştur (Baum, 1996: 20). İki Dünya Savaşı arası dönemde Polanyi'nin siyasi eğilimleri açıkça sosyalisttir. 1920'lerde Avusturya Marksizmine yakındır ve sonraki on yılda Stalin Rusya'sının sadık bir destekçisidir. Ancak bunu Batıya kopyalanacak bir model olarak görmemiştir. Sosyalist hareketin kültürel, hatta manevi bir devrim olmadan hedeflerine ulaşabileceğine inanmamıştır. Bu hedefe yönelik katkısı, sosyalizm ile Hristiyanlık arasında ortak bir zemin yaratma girişimine odaklanmıştır. Viyana'da Hristiyan sosyalist hareketle etkileşime girmiş olsa da bu faaliyet Londra'ya taşınmasının ardından örgütlü ve yoğun bir biçim almıştır (Dale, 2010: 39).

Polanyi'nin sosyalizmi, bireysel özerklik ve ahlaki topluluğun entegrasyonunu hedeflemiştir. Bu hedef bireysellik, topluluk, demokrasi, eşitlik ve özgürlük değerlerine bağlılık gerektirir. Sosyalist değerlerin kökleri Hristiyanlıktadır. Sosyalizm, Hristiyanlığın değerlerini miras alır ve bunların post-liberal bir dünyada gelişebilmesi için toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirir. Hristiyanlık-liberalizm-sosyalizm-komünizm geleneğine karşı çıkan faşizmdir. Faşizm, özgürlüğü ortadan kaldırır, vatandaşları tebaaya indirger ve vatandaşları kamusal yaşamdan dışlayarak ve 'siyasi devletin işlevlerini endüstri liderlerine' aktararak siyasi alanı ortadan kaldırır. Emeği bir metaya indirgeme eğiliminin aşırı ifadesidir ve bu şekilde 'insan bireyinin bilinçli iradesini ve amacını, ruhunu çalar'. Toplumu toz haline getirerek ve bireyselliğe, demokrasiye, sosyalizme ve komünizme savaş açarak faşizm, Hristiyanlığın ilkelerine aykırıdır (Dale, 2010: 42-43).

Polanyi'nin argümanı şudur: Burjuva vicdanının özlemi, burjuva toplumunun olanaklarını aşar. Bu vicdanın gerektirdiği şey, üyelerinin yaptıklarının etkilerini tahmin etmelerine ve böylece eylemlerinin ahlaki sorumluluğunu üstlenmelerine olanak tanıyan şeffaf bir toplumun yaratılmasıdır. Sivil toplum, yani ait olduğumuz kapitalist toplum, kendi mantıklarına göre davranan ve böylece vatandaşları toplumsal yaşamlarının sorumluluğundan mahrum bırakan maddi güçler tarafından yönetilir. Ahlaki vicdanın talep ettiği sosyalizm, insanlara Polanyi'nin toplumsal özgürlük dediği şeyi sunacaktır. Başka bir deyişle endüstriyel toplumun koşulları altında ahlaklı olma özgürlüğüdür (Baum, 1996: 27).

Polanyi için faşizm hem sosyalizmin hem de Hristiyanlığın sonunu getirir. Faşizmin, sosyalizm ve Hristiyanlığın ortak düşmanıdır (Polanyi, [1930] 2011: 137). Alman faşizmi, bireysel ahlaki bilincin en canlı olduğu iki yer olan işçi hareketini ve Hristiyanlığı yok etmeyi amaçlamıştır. Polanyi, sivil vicdanın kökenini dini geleneklerde, özellikle de Hristiyanlıkta bulmanın gerekli olduğunu düşünmüştür. Batının ahlaki vicdanının köklerinin Hristiyan geleneğinde yattığına ve bu manevi mirasın tamamen ortadan kalkmadığına ikna olmuştur. Faşizmin, Hristiyanlığı bulduğu bireyin eşsizliği ve insanlığın birliği fikrine ters düştüğünü düşünmüştür. Ayrıca onun için faşizm özgürlükten vazgeçiş anlamına gelmektedir. Faşizmin kabul ettiği toplumsal gerçeklik Hristiyanlığın ahlaki değerlerini yok saymaktadır. Polanyi buna karşı özgürlük inancını diri tutmaya çalışmış ve Hristiyanlığa da sempatiyle bakmıştır (Polanyi, 2016: 344). Polanyi'nin tüm hayatı boyunca kendisini inançlı bir Hristiyan olarak görüp görmediği bilinmemekle birlikte değişmeyen tek şey moral vizyonu ve dine olan saygısı olmuştur (Baum, 1996: 35).

Bu vizyonuyla Polanyi, moral ekonomi ve kültürel politik ekonomi geleneklerine dâhil edilebilir. Moral ekonominin daha bilimsel ve daha normatif varyantları vardır. Bu da bilimsel veya ahlaki argümanların önceliğini yansıtır. İlk varyant, ekonomik faaliyetlerin ve kurumların haklar ve sorumluluklarla ilgili normlar tarafından nasıl yapılandırıldığını ve yönlendirildiğini inceler. İkinci varyant, ahlaki değerleri teşvik etmek için nasıl

yapılandırılması ve yönlendirilmesi gerektiğini tartışır. Polanyi'nin çalışması her iki versiyonda da kolayca konumlandırılır (Jessop ve Sum: 2019: 156).

Ayrıca Polanyi'nin moral düşünceleri ile klasik moral ekonomi geleneği arasında kavramsal benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin insan doğasına dair ontolojik yaklaşımı, bireyi öncelikle ahlaki ve politik bir varlık olarak konumlandırır. Bu perspektiften bakıldığında, toplumsal kurumlar, insanın özgürlük arayışının ve kolektif moral değerlerinin bir tezahürüdür. Ancak Polanyi, kurumların diyalektik doğasına dikkat çekerek, bunların bir yandan özgürlüğü mümkün kılarken diğer yandan sınırlayıcı olabileceğini vurgular (Özel, 2013: 221). Polanyi'ye göre (1992: 32) modern piyasa toplumunun kurumsal yapısı, biçimselci ve tözselci ekonomi tanımları arasındaki gerilim üzerine inşa edilmiştir. Biçimselci tanım, ekonominin insan davranışını salt rasyonel ve bireyci çıkar maksimizasyonu ile açıklarken tözselci tanım ise ekonomiyi toplumsal ilişkiler ve ahlaki normlar bağlamında ele alır. Bu ikiliğin bir sonucu olarak, piyasa toplumunda ekonomik ve politik alanlar arasında bir ayrışma ortaya çıkmış; bireyin varoluşu "dünyevi" (mülkiyet odaklı ekonomik özgürlük) ve "semavi" (politik katılım ve moral değerler) olarak ikiye bölünmüştür (Özel, 2013: 239). Polanyi, bu gerilimi *çifte hareket* kavramıyla açıklar: Bir yanda piyasanın kendi kendini düzenleme iddiası (ekonomik alanın genişlemesi), diğer yanda toplumun kendini koruma refleksi (politik ve moral direniş). Smith sonrası dönemde piyasa mantığının hâkimiyeti, onur, dayanışma ve ahlaki yükümlülükler gibi tözsel değerleri ikincil plana itmiş, bu da toplumsal çatışmayı derinleştirmiştir (Özel, 2018: 295-296). Dolayısıyla Polanyi, bu süreci tersine çevirmek için, Hristiyan sosyalizminin moral ilkeleri ile klasik moral ekonomi geleneğini sentezleyen bir model önermiştir. Ekonominin yeniden toplumsal ve ahlaki bir temele oturtulması, insan özgürlüğünün gerçek anlamda realize edilmesini sağlayacaktır.

3. Topçu, Kapitalizm ve Ruhçu Sosyalizm

Topçu'nun 1940'lı yıllardan vefat ettiği 1975 yılına kadar, ana meselesi kapitalizmin eleştirisi olmuştur. Ona göre kapitalizm, maddi hırsları tetikleyen bir sistemdir ve insan özüne aykırıdır. Hatta Topçu için kapitalizm, insanın salt kendi çıkarı peşinde koşmasıyla sınırlı kalmayarak yaşam biçimlerini kökten değiştiren maddeci bir medeniyetin somutlaşmış biçimidir. Dayandığı liberal ticaret düzeni ve tüketim alışkanlıklarıyla insan ilişkilerindeki sıcaklığı ortadan kaldırmıştır (Topçu, 2020a: 75). Bu durum, kapitalizmin endüstriyel üretim teknikleri kullanmasıyla yakından ilgilidir. İlgili teknikler neticesinde kapitalist medeniyet, eşitsizlik ve işsizlik yaratarak insanı ruhundan uzaklaştırmıştır.

Eşitlik, Topçu'nun davasının ana konusunu oluşturur ve ona göre ahlaki bir idealdir (Mollaer, 2007: 31). Ancak bunun matematiksel bir eşitlik olduğu zannedilmemelidir. Çünkü matematiksel eşitlik, bütünün aynı büyüklükteki parçalara ayrılmasıdır. Topçu (2022a: 38) böyle bir eşitliğin insanlığa saadet getireceğine inanmamaktadır. Onun için eşitlik insanın ruhi, içtimai ve kişisel özellikleri göz ardı edilmeden, insan olarak toplumun içinde varoluşunu gerçekleştirecek tüm etkenler dikkate alınarak sağlanmalıdır (Kılıç, 2017: 435).

İşsizlik ise Topçu'ya göre kapitalizmin en büyük sorunudur. Tarihte ilk defa endüstriyel kapitalizmle birlikte üretilen malların miktarında daha önce görülmemiş bir artış olmuştur. Tüketim mallarında artış görülürken iş gücüne ihtiyaç ise azalmıştır. Bunun neticesinde el emeğine dayanan küçük tezgâh işletmeleri giderek kapanmak zorunda kalmıştır. Ancak Topçu için teknik ilerlemenin neden olduğu tek sorun bu değildir. Teknikteki ilerleme arz bolluğuna sebep olmuş bu durum bir süre sonra pazarda daima çoğalan malların, müşterilerin ihtiyacını karşılayan kısmından fazlası birikerek kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden de iş sahipleri bir miktar işçisini işten çıkarma mecburiyeti ile yüzleşmiştir. Bu durum Topçu'ya göre (2022a: 205) kapitalizmin iç çelişkilerinden birisidir. Çünkü kapitalizm bir yandan çalışma sürelerini ve ihtiyaç duyulan emek gücünü azaltarak refah yaratırken diğer yandan insanları geçim kaynağından mahrum bırakarak yoksulluk yaratmaktadır.

Topçu'ya göre (2022a: 216) işsizlik yaratan bir diğer etken büyük sermayedir. Büyük sermaye tarafından şehirlerde kurulmuş fabrikaların iş gücü ihtiyacını karşılayabilmek için köyden şehre göçenler, Anadolu'nun asıl zenginliği olan toprağı iş gücünden yoksun bırakmaktadır. Halihazırda şehirlerde yaşayan işsiz gelir sahipleri de göz önüne alındığında, köyden şehre göçen insan toplulukları şehirlerde büyük çapta işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Kapitalizmin yarattığı bu işsizlik hem toplum düzeninde sarsıntılar hem de zümrelerin hayat ve ahlakında yıkım doğurmaktadır. Çünkü boş kalan insan umutsuzluğa savrulmakta şiddete meyletmektedir (Topçu, 2022a: 117).

Büyük sermayenin işsizliğin yanı sıra insanın ruh hayatı üzerinde de etkileri vardır. O insanın içindeki samimiyeti, diğer insanlara karşı dostluğunu öldürerek insanı hırs ve iştihaların esiri olan bencil bir varlığa dönüştürmektedir (Topçu, 2023: 258). Büyük sermaye sahibi, her zaman "ticaretinde muvaffak olabilmek için kendi menfaatini düşünmeye mecburdur." Bu hal ise onun ruhunu, ahlakını bozar, "manaya bağlı varlığını yok eder." Onun duygusal dünyasına sadece gurur hâkim olur. Bu gurur ise onun hayatına saldırır ve onun şuurunda olmasa da şuurunun altında taşıdıklarıyla birlikte onun huzurunu felce uğratar (Topçu, 2022a: 210). Dolayısıyla eşitsizlik ve işsizlik yaratan büyük sermaye ve büyük sanayi kavramları Topçu'da kapitalizmin iki etkili silahıdır. Onlar sayesinde kapitalizm toplumsal yapıyı deforme etmekte ve aynı zamanda bireyin ruhsal ve ahlaki dokusunda tahribatlara yol açmaktadır.

Topçu insanlığın selameti için ruhun üstünlüğüne inanmış ve kendine madde ile ruhun iç içe geçmiş yapısından, maddenin zararlı kısımlarını temizlemeyi görev edinmiştir. Bu amaçla kapitalizmle vuku bulan ve makine ile meşruluk kazanan maddeciliğin karşısına felsefe, din ve tasavvuf kavramlarını birbiriyle ilişkilendirerek ortaya çıkarttığı ruhçuluğu koymuştur (Yerlikaya, 2016: 81).

Ruhçuluk, kapitalizmin maddeciliğine karşı önerdiği sosyalizmin ana karakterini oluşturmaktadır. Çünkü ona göre üretim sadece bireylerin bugünkü ihtiyaçlarını karşılamak için değildir. Üretim aynı zamanda cemiyetin millet olarak yarınki varlığını ideal olan gayeye ulaştırmak içindir (Topçu, 2023: 258-259). Bu uğurda onun "ruhçu sosyalizm" olarak

kavramlaştırdığı, Türk-İslam sentezi ile ortaya çıkan, tarıma dayanan ve insana değer veren bir anlayıştır. Bu anlayışın esası Anadolu köylüsüne iş bulmak ve toplumda yaşayan her bir ferdin hakkını teslim etmektir (Topçu, 2023: 255).

Topçu ruhçu sosyalizm kavramını, 1950'li yıllardan itibaren yazılarında kullanmıştır. O, bu kavramı kullanarak sosyalizmin özgün bir yorumunu geliştirmiş ve sosyalizmin tek biçiminin Marksist olmadığını göstermeye çalışmıştır (Mollaer, 2007: 30). Ayrıca sosyalizmin maddecilikten ruhçuluğa iki uç kutupta çeşitli şekiller alabildiğini ve ruhçu sosyalizmin bazı Hristiyan sosyalistlerin fikirleriyle benzerlikler taşıdığını düşünmüştür (Topçu, 2023: 259-260). Ona göre (2022a: 38-39) ruhçu sosyalizm ile Hristiyan sosyalistlerin yaklaşımı içlerinde ruhçu bir temel barındırmaktadır. Bu ruhçu temelde de İslamiyet ile Hristiyanlığın ortaya koydukları ahlaki ilkeler yatmaktadır. Merhamet, mesuliyet ve adalet gibi ahlaki kavramlar kapitalizmin ve komünizmin materyalist tahakkümüne karşı İslamiyet ve Hristiyanlığın içlerinde barındırdıkları iman ile ruh cephesini oluşturmaktadır (Topçu, 2022a: 337). Topçu'nun bu benzerliğe ve diğer sosyalizm varyantlarına değinmesine karşın yazılarında planlı ekonomiye hiç yer vermemiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, onun endüstriyel kapitalizmin ilerlemeci ve kalkınmacı söyleminin egemen olduğu tarihsel bir bağlamda, kapitalizmin içsel çelişkilerini ahlaki bir perspektifle ele alan bir düşünür olduğunu göstermektedir (Öğün, 1992: 67-68; Yılmaz, 2009: 487).

4. Polanyi ve Topçu: Uzak Akrabalar Mı?

20. yüzyılın ilk yarısı, insanlık tarihinin en yıkıcı dönemlerinden biri olarak karşımıza çıkar. İki dünya savaşının ardından yıkılan şehirler, parçalanmış toplumlar ve derinleşen varoluşsal bunalımlar, dönemin düşünürlerini köklü sorgulamalara itmiştir. Polanyi ve Topçu da bu trajedinin gölgesinde eser veren ve modern dünyanın çelişkilerini kökten ele alan iki önemli isimdir. Her ikisi de yaşadıkları çağın sosyal ve ekonomik çöküşünü yalnızca siyasi veya teknik bir mesele olarak değil, ahlaki bir çözülme olarak yorumlamıştır.

Polanyi'ye göre (2016: 86) liberal piyasa ekonomisi, zamanla insanlığı bir makineleşme sürecine sürüklemiştir. Modern kapitalizm, Adam Smith'in öngörülerinin çok ötesine geçerek, toplumsal bağları çözücü ve insanı *homo economicus*a indirgeyen bir sisteme dönüşmüştür. Topçu da benzer bir eleştiriyi, Batı modernitesinin yarattığı ahlaki boşluk üzerinden yapar. Topçu için liberalizm, bireyi özgürleştirme iddiasıyla ortaya çıkmış olsa da gerçekte insanı, içgüdülerinin esiri haline getirmiş ve toplumsal anarşiyi beslemiştir (Topçu, 2022a: 47).

Bu bağlamda her iki düşünür, modern ekonominin üç temel "sahte meta"sının (toprak, emek ve para) piyasalaştırılmasını eleştirir. Polanyi (2016: 178), toprağın metalaşmasını "doğanın kendisinin piyasaya tabi kılınması" olarak tanımlar. Geleneksel toplumlarda toprak yalnızca bir üretim aracı değil, aynı zamanda kültürel kimliğin temelidir. Ancak endüstriyel kapitalizm, onu spekülasyon bir nesneye dönüştürerek kırsal yaşamı çökertmiştir. Paranın metalaşması ise satın alma gücünün piyasa dinamiklerine tabi olması anlamına gelir. Piyasadaki dalgalanmaların periyodik olarak işletmeleri yok etmesi, kaçınılmaz şekilde

işsizlik ve yoksulluğu beraberinde getirir. Bununla birlikte emeğin metalaşması bir yandan işsizliğin yaygınlaşmasına neden olurken diğer yandan emeğin kutsal yönünü kaybetmesine yol açar (Polanyi, 2016: 143). Topçu ise (2022b: 62) emeğin metalaşmasını daha derin bir felsefi perspektifle ele alır. İş, Tanrı ile insan arasındaki yüce bir bağıdır. Hareket felsefesi üzerine geliştirdiği bu iş anlayışı, modern ekonomiyle birlikte sadece paraya indirgenerek insanı ruhsuz bir üreticiye dönüştürmüştür.

Polanyi ve Topçu'nun ortak vurgusu, tekniğin kültür üzerinde tahakküm kurmasına yöneliktir. Topçu'ya göre (2020a: 23) teknik medeniyet benimsendikten sonra ilim, sanat ve din, hep zengin olma hırsına feda edilmiştir. Makineleşme, insanı kazanç odaklı bir varlığa dönüştürürken ahlaki değerleri ikinci plana itmiştir. Polanyi (2016: 143) de bu durumu, "geçim ekonomisinin yerini kazanç ekonomisinin alması" olarak açıklamıştır. Geleneksel toplumlarda ekonomi, toplumsal dayanışmanın bir aracıyken modern kapitalizm onu sınırsız bireysel çıkarın hizmetine sunmuştur. Bu sürecin kaçınılmaz sonucu, anlam kaybı ve toplumsal parçalanma olmuştur. Polanyi'ye göre (2016: 317) insanların manevi dünyasının çökmesi, faşizm ve sosyalizm gibi radikal arayışları doğurmuştur. Topçu (2020a: 75) ise bu durumu "cemiyetin bedbaht devri" olarak nitelendirmiştir. Fakat bu arayışların hiçbirinde olgun bir düzen fikri olduğuna inanmamıştır. Her iki düşünür de çözümü sosyalist bir düzende aramıştır. Ancak her ikisi için de bu sosyalizm, Marksist materyalizmden farklı, ahlaki temelli bir modeldir. Polanyi, Hristiyan sosyalizmini savunurken Topçu ruhçu sosyalizm kavramını geliştirmiştir.

Polanyi, insanın temel varoluş ilkelerini özgürlük, toplumsallık ve ölüm olarak belirtmektedir (Özel, 2000: 70). Hristiyan sosyalizmi de bu ilkelere hizmet eden yegâne sistemdir. Bir başka deyişle bu ilkeler, yalnızca Hristiyan sosyalizmi çerçevesinde uyum içinde bir arada var olabilirler. Benzer bir yaklaşım Topçu'da da görülür. Topçu, özgürlüğü isyan ahlakı üzerinden temellendirirken toplumsallığı şahsiyetçilik kavramıyla açıklar. Ölüm ise onun düşüncesinde sonsuzlukla bağlantılıdır. Polanyi'nin ölümü, insan varoluşunun temel unsurlarından biri sayması (Özel, 2000: 70) –Topçu'daki kadar belirgin olmasa da– insanı seküler sınırlara hapsedmediğinin önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla her iki düşünür de aynı çerçevede benzer bir sosyalizm önermişlerdir. Ancak bu öneri, birinde ruhçu sosyalizm iken diğerinde Hristiyan sosyalizmi olmuştur. Bu çerçevede Polanyi (2016: 335) toprağın piyasa ekonomisi dışına çıkarak aile işletmesi, kooperatif, fabrika, belediye, okul, kilise, parklar ve korunmuş doğal alanlar gibi belirli kurumlarla birleşmesini önermiştir. Topçu (2020a: 120; 2020b: 163) da toprağın onu işleyen köylünün mülkiyetinde olması gerektiğini savunarak kooperatifçiliği benimsemiştir. Dolayısıyla her iki düşünür için de insanın varoluşuna ilişkin en uygun olan toprağın, emeğin metalaşmadığı kooperatifçi bir düzendir. Bu düzenin kurulabilmesi için ise her ikisi de güçlü devlet önermiştir. Bu kapsamda Topçu için devlet, iktisat ve ahlakın bağını kurarak topluma nizam getirici, ferdi kabiliyetleri geliştirici, insan sevgisine dayanan, mesul ve otoriter olmalıdır (Tabakloğlu, 1992: 73). Böyle bir devlet, ahlak idealini yaşatmak için işsizliği, eşitsizliği, toprağın ve emeğin sömürsünü ortadan kaldıracak özgürlüğü ve barışı

kurumsallaştıracaktır. Bu tespitler Polanyi için de geçerlidir. Polanyi’de birey toplumdan izole edilmiş bir şekilde ele alınmaz, sosyal kontrol ve sosyal reformla birlikte alınır. Sosyal kontrol ve sosyal reform bireylerin işlerine müdahalede bulunur. Başka bir deyişle sosyal kontrol, bireylerin davranışsal kalıplarını şekillendiren bir kamu politikasını ifade eder. Polanyi, toplumu, metodolojik olarak başlangıç noktası aldığı için doğal olarak sosyal kontrol ve sosyal reformu analizine taşır (Stanfield, 1980: 604). Çünkü modern endüstriyel toplumda yaşayan insan, toplumsal gerçekliğin bir parçasıdır. Bu gerçeklik kabul edildiğinde sosyal kontrol bireylerin sosyal hayatında yer alır. Bu durumda modern endüstriyel toplumda sosyal kontrol ve sosyal reform güç, özgürlük ve sorumluluk kavramları için gereklidir (Stanfield, 1980: 609). Özetle Polanyi, devlete büyük önem atfeder. Zaten liberal piyasa ekonomisinin devlet müdahalesiyle inşa edildiğini ve sosyalizmin de ancak devlet müdahalesiyle kurulabileceğini öne sürer (Özel, 2018, 290).

En nihayetinde her iki yazarda güçlü bir devletin kontrolünde, kooperatifçiliğe dayanan ve işçinin hakkını teslim eden moral bir ekonomi görüşünde birleşmektedir. Ancak bu teorik çözümlerin gerçekten de kapitalizmin oluşturduğu bazı sosyal sorunları giderip gidermeyeceği tartışmalıdır. Çünkü sosyalizm kapitalizme göre daha insancıl gibi görünüp ahlaki ideallerle bir bağ kurma imkânı sunarken pratikte aksi bir tecrübe üretmiştir. Sosyalizm, dini veya ruhi temelli bir sistem inşa ederek kapitalizme itiraz edebilecek bir tecrübe çıkaramamıştır. Aksine pozitivizmin etkisiyle ahlaki idealleri, felsefi spekülasyonun bir parçası görüp onları aşmaya çalışmıştır. Ayrıca sosyalist düşünürler, kapitalizmi sadece maddi sonuçlar üzerinden değerlendiren dar bir çerçeve geliştirmişlerdir. Gelir eşitsizliği vurgusu bunun tipik bir örneğidir. Kapitalizm, sadece maddi yönlerden ibaret bir sistem değildir. Kültürel ve politik yönlerinin hayli yoğun olduğu ve bu yönleriyle insanın gündelik yaşamını da doğrudan etkilediği söylenebilir. Bu bakımdan Polanyi ve Topçu’nun sosyalizme dayanan çözüm önerileri tartışmalıdır. Önerdikleri sistemin başına Hristiyanlık veya İslamiyet gelse de bu durum değişmemektedir. İlgili çözümde asıl belirleyici olan sosyalizmdir. Dinin sunduğu moral imkanlar sosyalizm ideali içinde kaybolmaktadır. Ancak yine de hem Polanyi’nin hem de Topçu’nun kapitalizme dair teşhisleri ve analizleri önem arz etmektedir. Çözüm önerileri tartışmalı olmakla birlikte kapitalizm gibi baştan ayağa tüm yaşamımızı etkileyen bir sistemi düşüncelerinin merkezine taşımaları, kapitalist sistemde yaşayan tüm insanlar için düşünce dolu imkanlar sunmaktadır.

Sonuç

Endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkardığı ekonomik refah, aynı zamanda derin sosyal eşitsizlikler, emeğin metalaşması ve toplumsal dokunun parçalanması gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Polanyi ve Topçu, bu sorunlara karşı benzer kaygılar taşıyan ancak farklı kültürel ve dini referanslardan beslenen iki düşünür olarak öne çıkmaktadır. Her ikisi de kapitalizmin insanı araçsallaştıran, ruhsuz ve ahlaki temelden yoksun yapısını eleştirmiş, buna karşılık dinle harmanlanmış bir sosyalizm anlayışını savunmuştur.

Polanyi, piyasa ekonomisinin toplumu dönüştürdüğünü antropolojik bir perspektifle ele alarak, ekonominin toplumsal ve ahlaki bağlardan koparılmasının yarattığı tahribatı vurgulamıştır. Ona göre, kapitalizme maruz kalan toplumlar, kendilerini korumak için bir direnç geliştirirler. Bu direncin başarılı olabilmesi için de Hristiyan sosyalizmi gibi moral bir ekonomi modeline ihtiyaç vardır. Topçu ise kapitalizmin yarattığı maddeciliğe karşı Anadolu'nun geleneksel değerlerinden beslenen "ruhçu sosyalizm" fikrini geliştirmiştir. Ruhçu sosyalizmle İslam'ın ahlaki ilkeleriyle şekillenen bir toplumsal düzen tasavvur etmiştir. Topçu için insan ancak bu toplumsal düzenle maddi hırslardan arınarak manevi bir diriliş sağlayabilir.

Her iki düşünür de çözüm olarak devlet denetiminde kooperatifçiliği ve üretim araçlarının toplumsal kontrolünü savunmuştur. Ancak bu önerileri pratikte uygulanmamıştır. Buna karşın teorideki başarılarının kendilerine haklı bir ün kazandırdığı söylenebilir. Sosyalizmin 20. yüzyıl tecrübeleri de sosyalizmin pratikte karşılaştığı sorunları doğrulamaktadır. Nitekim uygulamaya geçen sosyalizm biçimleri otoriter eğilimler göstermiştir. Pratikteki tecrübeler bir yana bırakıldığında Polanyi ve Topçu, kapitalizmin yıkıcı etkilerine karşı ahlaki temelli alternatifler arayan iki önemli düşünürdür. Farklı coğrafyalardan gelmelerine rağmen insan onurunu ve toplumsal adaleti merkeze alan ortak bir kaygıyı paylaşmışlardır. Bu haliyle de fikirlerinin teorik düzeyde olsa da günümüz kapitalizm eleştirilerinde geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Özellikle emeğin metalaşması, doğanın tahribi ve toplumsal eşitsizlikler gibi sorunlar, analizlerinin halen önemli olduğunu göstermektedir. Hem Polanyi'nin hem de Topçu'nun fikirlerinin kapitalizme karşı "hap çözümler" sunmadığı ancak kapitalizme dair tartışmanın seviyesini derinleştirdiği söylenebilir. Bu nedenle kapitalizm üzerine esaslı düşünceler geliştirmek isteyenlerin Polanyi ve Topçu gibi iki düşünüre müracaat etmesi faydalı olacaktır.

Son Not

¹ Thomas R. Malthus'un nüfus teorisi ilgili sorunlara değinen ilk yaklaşımlardan biri olarak belirtilebilir. Malthus ([1798] 2017: 30), Endüstri Devrimi'yle beraber artan nüfus gücünün insan için besin üretme gücünden belirsiz düzeyde daha büyük olduğunu söylemiştir. Söz konusu soruna dair çözümü ise nüfusun sürekli denetim altında tutulmasıdır.

² Bütün dünyada 1700'lerde faal nüfusun %80'den fazlası ziraatte çalışırken bu oran endüstrileşmenin hızla devam etmesi üzerine 1950'lerde %60 civarına düşmüştür (Cipollo, 2021: 20-21). Aynı zamanda Endüstri Devrimi'yle birlikte gelen hızlı nüfus artışı beslenme konusunu gündeme getirmiş ve endüstrileşmenin kaçınılmaz sonucu olarak şehirlerdeki kalabalıklar sosyal gerginliklere ve psikolojik bozukluklara sebep olmuştur. Endüstri Devrimi ile gelen yeni teknolojilerin nüfus ve insanlar üzerindeki dönüştürücü etkileri için bkz. Fogel (1999).

³ Topçu'dan daha önce aşk ahlakını vurgulayan düşünür Hilmi Ziya Ülken ([1931] 2017) 'dir. Ülken'e göre aşk ahlakı çoklukta birlik felsefesine dayanır ve temelinde insan bulunur. Dolayısıyla hem Topçu hem de Ülken aşk ve ahlaktan hareketle felsefeyi anlamaya çalışmış ve bir sosyal düzen meselesi içinde insan vurgusu yapmışlardır. Türkiye ve dünya konjonktürünün belirlediği felsefi gündeme pratik, cepheden müdahale eden söz konusu iki düşünür modernleşme arayışlarının temel odağı olarak görünen yeni insan ve yeni toplum sorununa aşk ahlakıyla evrensel düzeyde çözüm önerisi sunmuşlardır (Utku, 2025: 354).

⁴Bu dönemde İslam sosyalizmi için Mustafa Sibai örnek verilebilir. Ülkemizde ise İslam sosyalizmine Topçu örnek gösterilebilir. Topçu (2023: 259-260), 1962 yılında İslam dinini esasen sosyalist kabul etmiştir. Bunu sosyal çalışmaları yani cemaatin hizmetinde çalışmayı kastederek yapmıştır. Ancak sosyalizmin maddeci tarafını reddederek ruhçu tarafını öne çıkarmıştır. Dini görüşler ile sosyalizm arasındaki senteze Hristiyan sosyalizmi de eklenebilir. Hristiyanlık eleştirilerine rağmen Robert Owen Hristiyan sosyalizminin ilk temsilcilerinden biri kabul edilebilir (Polanyi, 2016: 345). Sosyalizmin çeşitli türleri için bkz. Mises (2007).

⁵Endüstri Devrimi ve piyasa kapitalizminin yükselişi yalnızca tarihsel olarak eş zamanlı değil, aynı zamanda sayısız ve karmaşık şekillerde birbirine bağlıdır. Endüstri Devrimi'nin üretimde getirdiği değişiklikler ticari bir toplumun yatağına ekilmiş veya yerleştirilmiştir. Büyük ölçekli, sermaye yoğun üretim, makul ölçüde güvenli bir emek ve malzeme arzı ve müşterilerin, yani satın alma gücünün mevcudiyeti olmadan pratik değildir (Stanfield, 1986: 125-126). Polanyi bunu fark edip toplumda ekonominin değişen yerini analiz etmeye çalışmıştır. Belki de Polanyi'nin bu fark edişi endüstriyel kapitalizm olarak adlandırılmalıdır.

⁶Modern kapitalizmin istikrarsızlığı da bu iki dinamik arasındaki uzlaşmaz çatışmadan kaynaklanır (Polanyi, 2016).

⁷Bu çalışmanın ana iddiası da buradadır. Endüstriyel kapitalizme karşı Topçu'nun ruhçu sosyalizmi ile Polanyi'nin Hristiyan sosyalizmi benzerlik taşımaktadır.

⁸Topçu'nun aksine Polanyi mülkiyet hakları üzerine bir analiz geliştirmemiştir (Walder, 2024, 791). Bu aralarındaki farklardan bir tanesidir.

Kaynakça

- Akın, M. H. (2025). Nurettin Topçu düşüncesinde Türk toplumunun örgütlenme meselesi. İçinde Mehmet Fatih Birgül & İbrahim Durmaz (Ed.), *Yıldırımın Huzurunda Bir Mütefekkir Nurettin Topçu* (ss. 302-313), Bursa: Gaye Kitabevi.
- Baum, G. (1996). *Karl Polanyi on ethics and economics*, Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Bockman, J., Fischer, A. ve Woodruff, D. (2016). Socialist accounting by Karl Polanyi: with preface socialism and the embedded economy, *Theory and Society*, 45(5), 385-427.
- Chaubet, F. (2021). *Avrupa'nın entelektüel tarihi 19. ve 20. yüzyıl*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cipollo (2021). *Dünya nüfusunun iktisadi tarihi* (çev. Mehmet Sırrı Gezgin). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Dale, G. (2010). *Karl Polanyi: The limits of the market*, Cambridge: Polity Press.
- Fogel, R. W. (1999). Catching up with the economy, *The American Economic Review*, 89(1), 1-21.
- Gemici, K. (2008). Karl Polanyi and the antinomies of embeddedness, *Socio-Economic Review*, 6: 5-33.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 aşırılıklar çağı* (çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Işık, E. (2022). *Nurettin Topçu çağdaş bir dervişin dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Jessop, B. ve Sum, N.-L. (2019). Polanyi: Classical moral economist or pioneer cultural political economist?, *Österreich Z Soziol*, 44, 153-167.
- Kaçmazoğlu, B. (2000). *21 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de siyasal fikir hareketleri*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kennedy, P. (2001). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri* (çev. Birtane Karanakçı), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıç, M. (2017). Nurettin Topçu'da komünizm ve sosyalizm. *Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı*, 431-440.
- Malthus, T. R. ([1798] 2017). *Nüfus ilkesi* (çev. Çağla Taşkın), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- McCloskey, D. N. (1997). Polanyi was right, and wrong, *Eastern Economic Journal*, 23(4), 483-487.
- Mises, L. V. (2007). *Sosyalizm* (çev. Yusuf Şahin), Ankara: Liberte Yayınları.
- Mollaer, F. (2007). *Anadolu sosyalizmine bir katkı: Nurettin Topçu üzerine yazılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ovacık, Z. (2022). Nurettin Topçu'nun "ruhçu Anadolu sosyalizmi" hangi ruhu taşımaktadır?. *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, 45, 77-101.
- Öğün, S. S. (1992). Nurettin Topçu üzerine bazı dikkatler. İçinde Ezel Erverdi & İsmail Kara (Ed.), *Nurettin Topçu'ya Armağan* (ss. 65-72). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin soğuk savaş düşünce hayatı antikomünizm ve Amerikan etkisi*, İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Özel, H. (2000). Ölümün politik iktisadı: Polanyi ve Marx'ın insan anlayışlarına dayanan bir deneme, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 61-81.
- Özel, H. (2013). *Piyasa ütopyası*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Özel, H. (2018). Karl Polanyi. İçinde Arif Eren & Eren Kırmızıaltın (Ed.), *İktisat sosyolojisi kurucu düşünürler ve iktisat okulları özelinde bir çalışma* (ss. 269-303). Ankara: Heretik Yayınları.
- Özel, M. (1994). İktisadi düşüncenin laikleşmesi. İçinde Mustafa Özel (Ed.), *İktisat risaleleri* (ss. 7-33). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Polanyi, K. ([1930] 2011). Faşizmin özü, (çev. Benan Eres), *Mülkiye*, 35(271), 137-162.
- Polanyi, K. (1957). Aristotle discovers the economy. In K. Polanyi, C. M. Arensberk & H. W. Pearson (Ed.), *Trade and market early empires* (ss. 64-94) New York: Wing Press.
- Polanyi, K. (1992). The economy as instituted process. In Mark Granovetter & Richard Swedberg (Ed.), *The sociology of economic life* (ss. 29-51) Oxford: Westview Press.
- Polanyi, K. (1994). Ekonomistik yanılgi, İçinde Mustafa Özel (Ed.), *İktisat risaleleri* (ss. 175-189). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Polanyi, K. (2016). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*, (çev. Ayşe Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rogan, T. (2017). *The moral economists: R. H. Tawney, Karl Polanyi, E. P. Thompson, and the critique of capitalism*, Princeton: Princeton University Press.
- Stanfield, J. R. (1980). The institutional economics of Karl Polanyi, *Journal of Economic Issues*, 14(3), 593-614.
- Stanfield, J. R. (1986). *The economic thought of Karl Polanyi*, New York: Palgrave Macmillan.
- Tabakoğlu, A. (1992). Nurettin Topçu'nun devlet anlayışı. İçinde Ezel Erverdi & İsmail Kara (Ed.), *Nurettin Topçu'ya armağan* (ss. 72-75). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2020a). *Kültür ve medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2020b). *Yarınki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2022a). *Ahlak nizamı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2022b). *Varoluş felsefesi hareket felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2023). *Hareketin sakladığı sır: Kitaplara girmemiş yazılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toynbee, A. ([1884] 2013). *Lectures on the Industrial Revolution in England*. London: Cambridge.
- Utku, A. (2025). Felsefeye ahlakla başlamak: Hilmi Ziya Ülken'in aşk ahlakı ve Nurettin Topçu'nun itaatkârlık ve isyan'ı. İçinde Mehmet Fatih Birgül & İbrahim Durmaz (Ed.), *Yıldırımın huzurunda bir mütefekkir Nurettin Topçu* (ss. 350-363). Bursa: Gaye Kitabevi.
- Ülken, H. Z. ([1931] 2017). *Aşk ahlakı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Walder, A. G. (2024). Devlet sosyalizminden geçiş süreçleri: Mülkiyet hakları perspektifi. İçinde Mark Granovetter & Richard Swedberg (Ed.), *İktisadi hayatın sosyolojisi* (ss. 786-819) (çev. Billur Engin Balın). İstanbul: ALFA Yayınları.
- Wallerstein, I. (1974). The rise and future demise of the world capitalist system: Concepts for comparative analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 387-415.
- Wallerstein, I. (1992). The west, capitalism, and the modern world-system, *Review*, 15(4), 561-619.
- Yerlikaya, T. (2016). Teknolojik modernlik eleştirisi: Nurettin Topçu örneği ve mukayeseli Bir inceleme. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 4, 61-91.
- Yılmaz, F. (2009). Türk sağ ve ekonomi fikri, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* 9: 474-497.
- Yılmaz, F. (2024). Teknik dünyanın yazgısı kapitalizm, *Teklif*, 17, 114-124.